

reportatge

El juny de 1975 les màquines enderrocaven el que quedava de l'edifici d'Athenea, que Rafael Masó havia impulsat el 1913 per dotar Girona d'un «temple» que aixoplugués totes les arts. L'operació va ser intempestiva, fulminant, malèvola. Algú es va prendre la molèstia de recollir d'entre les runes uns quants plafons de ceràmica daurada de la façana original i els va dipositar al Col·legi d'Arquitectes, com aquell qui salva d'una excavació els sorprenents vestigis d'una civilització prehistòrica. Avui aquests fragments de fang són l'únic que queda d'aquell edifici del carrer Anselm Clavé aureolat per la pols de l'enderroc; això, i unes quantes fotografies antigues amb lluentors de blanc i negre que donen al conjunt un cert to metàl·lic, com d'armadura de llautó, dissuasiva però en realitat fràgil. Amb la seva desaparició física, Athenea quedava suspesa en l'imaginari de la ciutat com una de les seves fites més excepcionals.

CENT ANYS DEL MIRACLE D'ATHENEA

La Fundació Rafael Masó ha commemorat amb una exposició i un llibre l'aniversari de la creació del «temple de les arts» que va situar Girona en el mapa del projecte noucentista

EVA VÁZQUEZ > TEXT

AH COAC DEM GIRONA > FOTOS

El centenari de la creació d'aquella saleta on durant quatre anys, entre el juny de 1913 i el març de 1917, van fer-se exposicions, concerts, conferències, lectures de poesia i titelles per a infants permès revisar per primera vegada, ara fa uns mesos, de manera integral el seu programa.

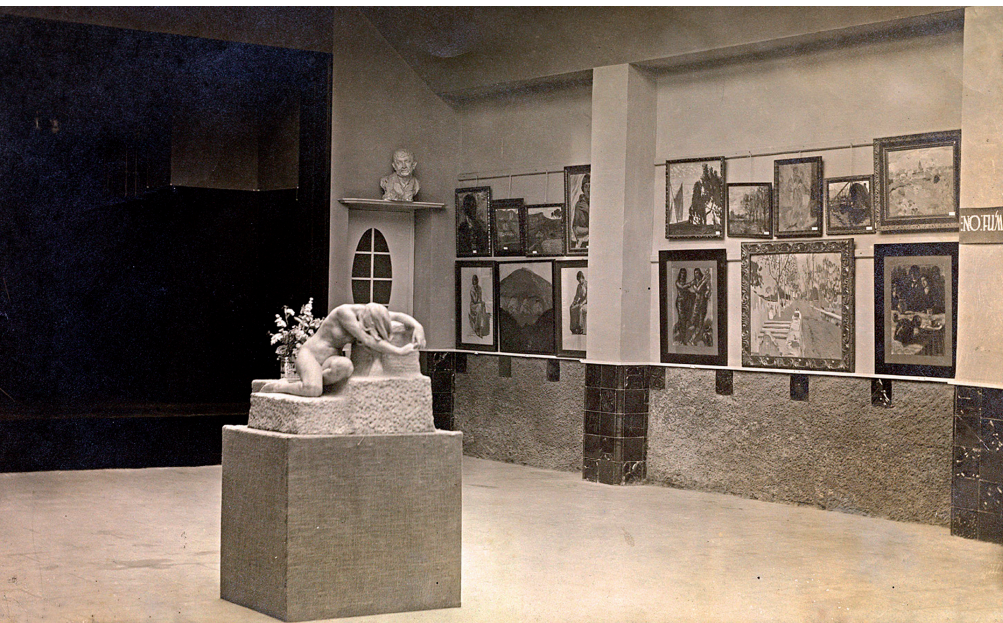
Athenea 1913. El temple del Noucentisme, l'exposició organitzada per la Fundació Rafael Masó a la mateixa casa de l'arquitecte, i el catàleg que en documenta la

investigació, són en efecte el primer abordatge global i monogràfic d'aquella aventura instituïda com el gran mite culte de la ciutat moderna, i la llarga espera ja dóna una idea del gruixut sediment d'imatges fixades que s'han hagut d'excavar per accedir al cor de la seva autèntica naturalesa, ni de bon tros –sabem ara– tan monolítica, tan insòlita i entotsolada. Amb un centenar llarg d'objectes, incloent-hi pintures, primeres edicions, manuscrits originals, cartells, plànols, impresos i fotografies, a més dels plafons ceràmics sal-

>> Cartell de
«Titelles aviat»,
de Rafael Masó,
c. 1915.

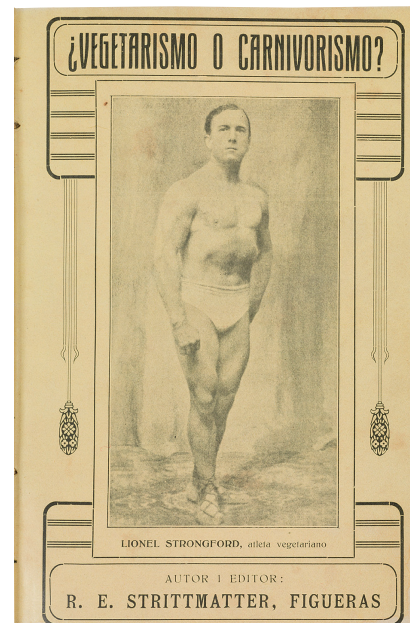
>> *Exposició inaugural d'Athenea, el juny de 1913, amb l'escultura Desconsol, de Josep Llimona.*

vats de l'enderroc, l'exposició de la Casa Masó, oberta fins al 26 de gener del 2014, ha reconstruït la història d'Athenea i de la seva imbricació en el context català i europeu de l'època fins a convertir-se, com ha dit l'historiador de l'art Josep Casamartina i Parassols, en «l'exemple més innovador i pur de tot el convuls nou-cents». És una puresa, en tot cas, que no paga el preu de la ruptura amb la generació precedent. Ho testimonia, per exemple, el fet que Josep Carner hi llegís en primícia els poemes d'*Auques i ventalls*, l'expressió més alada del moviment, uns mesos abans que l'arquitecte Isidre Puig Boada, estret col·laborador de Gaudí, vingués a buscar-hi donatius per a la Sagrada Família, una obra tan poc noucentista, amb una conferència de la qual, per cert, s'ha presentat per primer cop el text inèdit.

La seixantena llarga de catàlegs i invitacions de vernissatge de la sala, amb unes qualitats de composició, tipografia i estampació que ja envenjaríem per a les publicacions d'avui dia, posen de manifest que al voltant d'Athenea van congregar-se alguns dels noms més rellevants del noucentisme canònic, com ara Josep Aragay, Enric Casanovas, Fidel Aguilar o Joaquim Torres-García, però també van

fer-s'hi lloc renegats com ara Prudenci Bertrana, i extemporanis notoris com Joaquim Mir, Santiago Rusiñol o Josep Llimona, venerablement cofoi al costat de Xavier Monsalvatje a la fotografia que els va fer Valentí Fargnoli el dia que inauguraven la saleta amb una exposició col·lectiva per a la qual l'escultor havia cedit una peça tan poc «racial», en termes orsians, com el *Desconsol*. Tampoc hi encaixava gaire la polonesa Mela Muter –però ella és un cas a part, un miracle de les migracions europees ja abans de la guerra– ni Felician Myrbach, una referència central en el moviment de la Secessió vienesa de la dècada anterior que aflora aquí, enmig de la programació d'Athenea, com una pista lluminosa sobre els orígens complexos de l'associació mateixa, que

El centenari d'Athenea, on durant quatre anys van fer-se exposicions, concerts, conferències, lectures de poesia i titelles per a infants, ha permès revisar per primera vegada, ara fa uns mesos, de manera integral el seu programa

>> *Portada del llibre ¿Vegetarianismo o carnivorismo?, de R. E. Strittmatter, 1915.*

bevia, ara ho veiem, tant de les fonts del Besòs i el Llobregat com de les del Danubi i el Rin, encara que acabés ofegada entre les del Ter i l'Onyar.

Athenea va ser el fruit de la seva època, un producte en concordança amb el seu temps, és a dir, amb els aires renovadors que propugnaven no només els prohoms del noucentisme des de la naixent Mancomunitat catalana, sinó també els promotors de les capitals artístiques del centre d'Europa. Però igualment és resultat, i al mateix temps víctima, de l'organització peculiar d'una ciutat petita de províncies, dels seus estímuls i recels, de les complicitats i les disputes, del remolí imparable de la història gran i menuda. Al capdavall, l'associació va néixer en vigílies de la Primera Guerra Mundial, en un context d'agitació i temor que difícilment podia contrarestar la vocació civilitzadora d'uns quants poetes atenencs en un racó de món. «La festa que anem a celebrar no escau a l'horror del moment històric», diria Frederic Rahola en l'obertura dels Jocs Florals de Girona el 1914. És simptomàtic, com subratllava Jordi Falgàs, director de la Fundació Masó i comissari de l'exposició juntament amb Rosa M. Gil, que l'extinció de la societat anés precedida d'una sonora pulla política. El nou

>> Invitació a la festa del Nadal dels Infants, de la vetlla de Cap d'Any de 1916.

Ajuntament constituït en aquell marasme va relegar a l'oposició els representants de la Lliga Regionalista, els aliats naturals dels noucentistes, i sense ells s'esfumava la complicitat institucional que fins llavors havia permès concebre esperances de veure completat el projecte masonià, que preveia la creació d'una escola d'arts i oficis just al costat d'Athenea. Aquella desafecció, segons Falgàs, i el sentiment d'aïllament i frustració que la van seguir, van suposar el veritable cop de gràcia de l'associació, més que no pas les dificultats econòmiques al·legades fins ara, que en realitat no van impedir, fins pocs dies abans de la clausura, que mantingués un intensíssim programa d'activitats.

La connexió germànica

Però hem començat pel final. Caldria que abans anéssim de casament per situar al mapa un parell de ciutats alemanyes que Rafael Masó va visitar durant el seu viatge de noces, el febrer de 1912. La importància d'aquell viatge ja ha estat subratllada en altres treballs, però fins ara no s'hi havia fet una atenció tan detallada que s'endinsés, no només en els atractius formals que el programa estètic centreeuropeu oferia al jove arquitecte, sinó també en les associacions simbòliques que el sostenien. La colò-

>> Enderroc d'Athenea, el juny de 1975.

nia d'artistes de Darmstadt, projectada per Joseph Maria Olbrich, i la ciutat jardí de Hellerau, als afores de Dresden, de l'arquitecte Richard Riemerschmidt, van proporcionar a Masó uns models indubtables i una estimulante concepció de l'organització de les arts, alhora sagrada i cooperativa, que abraçava des de l'arquitectura i l'escultura a l'artesania i la decoració, tal com testimonien les postals que Masó va enviar a casa seva des d'Alemanya, il·lustrades no pas amb estampes pintoresques tal com s'estila en els viatges de casament, sinó amb vistes d'aquells edificis i dels seus interiors, entre el temple i la fàbrica, que hi havia descobert. Alguns eren tot just acabats de construir, com l'Institut Dalcroze de Dansa i Movi-

A Athenea, Josep Carner va llegir en primícia els poemes d'Auques i ventalls, uns mesos abans que l'arquitecte Isidre Puig Boada vingués a buscar-hi donatius per a la Sagrada Família, una obra tan poc noucentista

ment Rítmic de Hellerau, dissenyat per Heinrich Tessenow el 1910. Masó va arribar a visitar-ne les dependències i va tenir ocasió de conèixer personalment Jaques Dalcroze, així com els mètodes renovadors d'aquella escola que tindria tanta prèdica a casa nostra.

Revisant de nou aquell plec de postals, Jordi Falgàs ha fet encara una altra troballa que ampliaria els referents europeus d'Athenea i que no va ser a temps d'incorporar ni a l'exposició ni al catàleg. Es tracta d'una targeta enviada a la família des de Munic amb la imatge de la Künstlerhaus, un edifici del 1900 projectat per Gabriel von Seidl que encaixaria a la perfecció amb les funcions que Masó també voldrà atribuir al local gironí com a lloc de trobada entre art i societat. No només això: Falgàs ha observat que la incorporació d'elements del barroc alemany en la construcció concorda amb la voluntat de Masó d'introduir també referències de l'arquitectura vernacle al seu propi edifici.

Hi havia, en aquelles terres llunyanes, un gust per l'ordre i l'endrega, una devoció tal per cada petit element que integrava el conjunt, una dignificació medieval de tots els objectes que fabricaven, des del capçal d'un llit fins a una escultura o l'edifici sencer, que Masó

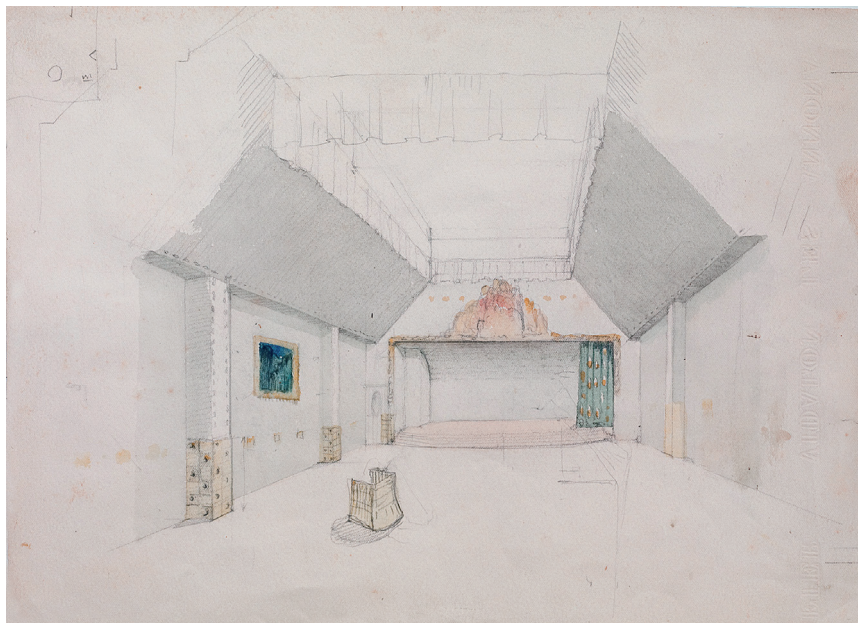

>> *Caricatura de Masó per Albert Martorell «Max», de 1915.*

per força en va quedar fascinat. Allò ja era una «petita Atenes», una comunitat organitzada amb criteris de sobrietat, harmonia i eficiència dins la qual convivien artesans, artistes i directors d'obra. No era, doncs, genuïna, la passió del gironí? Oi tant! Hi havia, també a l'imperi prussià, una reivindicació del classicisme en conjunció amb el que s'anomenava l'esperit vernacle, una revaloració dels valors morals i socials de la ciutat com a encarnació del *Völkisch* i que, per tant, no feia fàstics ni a l'aspecte rústec de determinades construccions, sempre que se'n depuressin les formes, ni als encants de la manufactura ancestral típica de cada regió.

El nom fa la cosa

Quan Masó va tornar a Girona, ja devia tenir al pensament la creació del seu propi temple laic, però la realitat que va trobar-hi devia rebaixar-li momentàniament l'entusiasme. La seva ciutat, òbviament, no tenia al darrere ni l'im-

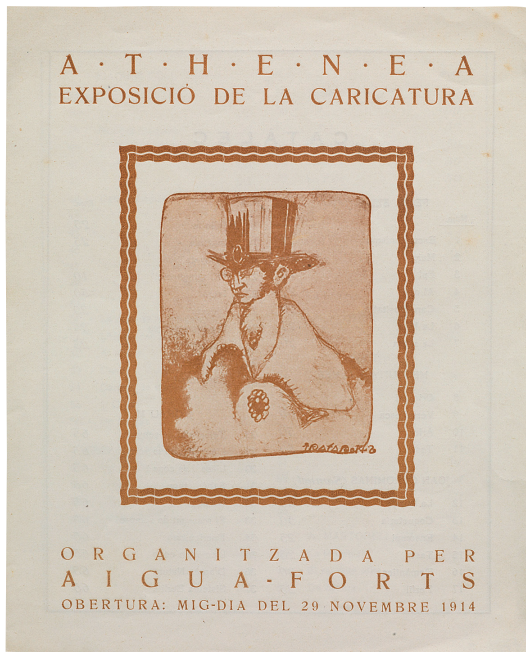
>> *Plànol original de l'interior d'Athenea, traçat per Rafael Masó, 1913.*

peri d'un kàiser ni uns mecenes tan generosos com l'opulent fabricant de mobles que havia finançat el conjunt de Hellerau. Però hi tenia uns quants amics, tan engrescats com ell, que estaven decidits a fer-li costat. Per descomptat, no li va fallar el lleial Xavier Monsalvatje, el pare del qual, el banquer Francesc Monsalvatje, finançaria els fonaments d'Athenea. L'estiu del mateix 1912 Masó es va atrevir a escriure a Prat de la Riba per explicar-li el seu propòsit de crear, també a Girona, un digne baluard del noucentisme, i al desembre havia reunit ja prou adhesions a la causa per inserir a la premsa local un manifest amb una vintena de signatures d'eminentes personalitats a favor d'«un temple d'art bastit per la general cooperança de tots», com ho expressaria Lluís G. Pla. La voluntat d'implicar-hi tothom que sentís com a pròpia la demanda d'una ciutat activa i creadora enfront del mite de la Girona lleganyosa i morta és evident des

A Athenea van congregar-s'hi alguns dels noms més rellevants del noucentisme canònic, però també van fer-s'hi lloc renegats com ara Prudenci Bertrana

d'aquestes primeres proclames, com ho demostra també la diversitat de fronts d'on procedien els seus primers adeptes, des de Josep Ensesa, Albert de Quintana o el marquès de Camps, posem per cas, a Carles Rahola, Laureà Dalmau i Miquel de Palol, a pesar que no es pot obviar que els pesos pesants de la iniciativa s'identificaven amb el catalanisme conservador de la Lliga Regionalista.

Fos com fos, l'estiu de 1912 tenien ja la idea, però no el nom, que no consta en cap d'aquells papers fundacionals. Oficialment, el bateig d'Athenea es va registrar el 27 de febrer de 1913, però «la deessa ja devia rondar molt abans per aquella Girona que volia ser noucentista», conjectura Jordi Falgàs mentre exhibeix un exemplar de la primera edició d'un llibre de Lluís G. Pla, publicat el 31 d'agost de 1912 amb un títol que es llegeix amb un calfred: *Athenea: primera tria de versos*. El volumet, descobert a la biblioteca personal de Masó quan ja era a impremta el catàleg, no va poder ser incorporat a la investigació, però sí en una de les vitrines del muntatge expositiu, com la prova fefaent que el nom d'Athenea ja era, força abans de la seva inscripció al registre, el somni de molts, i que en tots prenia el sentit d'una divinitat protectora de la triomfant «Catalunya ciutat».

>> *Catàleg de l'exposició de caricatures de la revista Aiguaforts, del novembre de 1914.*

>> *Façana d'Athenea. Fotografia de l'Estudi Mas, de cap a 1916.*

Vegetarians i culturistes

El somni es materialitzaria el juny de 1913, amb la inauguració de la seu de l'entitat en un vell magatzem del carrer Anselm Clavé, convenientment reformat per Masó, que els havia cedit el metge higienista Modest Furest. La professió d'aquest primerenc benefactor, especialista en el tractament termal, és, si no premonitòria, almenys ben simptomàtica, perquè les virtuts de les pràctiques naturistes, amb l'elogi de l'esport, el vegetarianisme i l'harmonia del cos amb el seu entorn natural, serien alguns dels valors que més contribuiria a difondre la nova societat des de la seva creació. També en aquest terreny estava en sintonia amb els temps. No és pas casualitat que fos a Dresden, una de les ciutats que van enlluernar Masó en el seu viatge de noces, on es va fundar el 1908 la Unió Vegetariana Internacional, ni que Langlois du Feu fos invitat a impartir, el març de 1914, una conferència a Athenea sobre cultura física, o que un tal Dr. R. E. Strittmatter vingués a parlar-hi, el setembre de 1915, sobre la relació d'aquell moviment amb les innovacions científiques, aprofitant que acabava de publicar un llibre so-

bre el tema que reproduïa a la portada la fotografia d'un musculós atleta a tors descobert. El mateix Joan Miró s'inscriví, com Braque, com Cravan, en un gimnàs de París per exercitar-se en l'art del pugilisme, identificat amb qualitats tonificants també espiritualment saludables, ben lluny de la percepció rufianesca i sòrdida que tenim avui dia del món de la boxa, i de fet és ben curiosa la semblança física d'aquell atleta vegetarià promocionat per Strittmatter amb el nostre poeta de les constel·lacions.

El culte al cos, per extravagant que sembli, és molt familiar a l'ideari noucentista i una de les vies més interessants que convindria explorar. L'educa-

La colònia d'artistes de Darmstadt, projectada per Joseph Maria Olbrich, i la ciutat jardí de Hellerau, de Richard Riemerschmidt, van proporcionar a Masó uns models i una estimulants concepció de l'organització de les arts

ció física formava part d'un programa integral de país i, si avui fos tolerable l'expressió, també de raça. Pocs anys abans de la inauguració d'Athenea, l'octubre de 1909, el mateix Langlois du Feu, un antic oficial de cavalleria francès establert a Barcelona des de 1890 i que impartiria classes de gimnàstica a l'Institut de Cultura de la Dona, les colònies escolars i les escoles d'estiu per a mestres entre 1914 i 1923, va pronunciar la lliçó inaugural de la Universitat de Barcelona, acompanyat del president de la Lliga Vegetariana de Catalunya, el doctor Josep Falp i Plana, i remarcà que «la cultura corporal redunda en profit de la intel·lectual i constitueix un veritable deure a la moral humana, donat que per mitjà d'ella s'assoleix el perfeccionament de la raça». No només això: segons el cronista del diari *Los Deportes*, que resumia la ponència en l'edició del 31 d'octubre de 1909, Langlois du Feu es va dirigir tot seguit a les dones presents a la sala per recordar-los la importància del seu paper en la causa comuna de regeneració física a través de l'ordre, la gràcia i l'harmonia «per donar a la pàtria fills bells i robustos».

>> *Xavier Monsalvatje (a l'esquerra) i Josep Llimona (al mig), a l'exposició inaugural d'Athenea, el juny de 1913.*

>> *Catàleg de l'exposició de dibuixos i caricatures d'Albert Martorell, 1915.*

La sessió, de manera molt significativa, es va cloure amb una projecció d'imatges de ciutats jardí europees, escoles a l'aire lliure i joves disciplinats i atlètics practicant esport.

El projecte pedagògic renovador d'Émile Jaques-Dalcroze, que Masó havia igualment admirat durant la seva visita a l'Institut de Dansa i Ritme de Hellerau, també seria molt present en la programació d'Athenea. El músic Joan Llongueras, l'amic que havia animat l'arquitecte a desviar-se de l'itinerari previst per anar a Dresden a conèixer aquell mètode revolucionari, va venir dos anys seguits, l'agost de 1913 i l'abril de 1914, a cantar les excel·lències de la gimnàstica rítmica i a oferir pautes per a la seva implantació en els ensenyaments musicals de casa nostra. El juny de 1915, una de les seves alumnes més avantatjades, Aurora Bertrana, que no tardaria a marxar a Ginebra a ampliar estudis precisament a l'Institut Dalcroze, va oferir-hi un concert que devia ser la demostració viva de les bondats del sistema concebut pel compositor suís. A les seves acaballes, Athenea encara mantenia viu l'interès per aquella concepció integral dels ensenyaments artístics (que incloïa, recordem-ho, també exercicis físics), fins a encomanar de nou a l'infatigable Llongueras la presentació del penúltim acte de la seva

història, un concert de nades el 3 de gener de 1917, després del qual la sala passaria el forrellat: la següent activitat, i la definitiva, una exposició de Francesc Gimeno, no es faria ja a Athenea, sinó a les dependències de l'escola Dalmau Carles.

Unificant la façana amb l'adjacent escola de belles arts que mai no havia arribat a entrar en servei, l'edifici seria adaptat per acollir-hi, entre 1918 i 1965, l'Escola Normal de Mestres, fins que, en un estat de visible deixadesa, va ser enderrocat sense contemplacions l'estiu de 1975. Durant la seva breu existència, s'hi va escoltar música de Beethoven i de Juli Garreta, s'hi van llegir poemes de Carner, de López-Picó i del fill del governador civil, s'hi va parlar de les excavacions d'Empú-

El somni es materialitzaria el juny de 1913, amb la inauguració de la seu de l'entitat en un vell magatzem del carrer Anselm Clavé, convenientment reformat per Masó, que els havia cedit el metge higienista Modest Furest

ries, de la Sagrada Família, de teatre, del cançoner popular i del tractament de les aigües, s'hi van fer titelles i actes benèfics, s'hi van veure gravats i ceràmiques antics, caricatures, fanalets de Reis i cartells, hi van exposar Torné Esquiús, Iu Pasqual, mossèn Gelabert, Celso Lagar, Monegal, Rusiñol, Badrinas, Nogués... Ara bé, ens equivocariem si vèiem en aquesta diversitat una prova de la contradicció, la impuresa o la traïció comeses contra la causa noucentista. Si som justos, haurem de convenir, al contrari, que fora d'Athenea no va existir a Catalunya cap altra associació ni edifici equivalents, cap espai que assumís d'una manera tan inequívoca i sostinguda el paper de centre d'irradiació d'uns determinats postulats ideològics i estètics. Només a Girona, gràcies a Athenea, van trobar un recinte exclusiu i amatent que concordava amb l'esperit de modernització del país no només a través de la promoció de la cultura i les arts, sinó per mitjà de la concepció de l'edifici mateix que els acollia, construït expressament per donar forma a aquell ideal d'endrea robusta i alada, com el cap d'Atenea, aferrada a la substància genuïna de la terra i al mateix temps irrenunciament culta i clàssica.

Eva Vázquez és periodista.